

Андрій Вікторович Плеханов,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри особистої безпеки
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА БЕЗПЕЧНІ УМОВИ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті визначено основні фактори впливу на безпечні умови діяльності особового складу Державної прикордонної служби України в сучасних умовах та основні напрямки забезпечення особистої безпеки прикордонника.

Ключові слова: потенційна небезпека, уявна небезпека, провокована небезпека, реальна небезпека, особиста безпека, прикордонник.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Джерела небезпеки оточують людину всюди: на службі в побуті, під час відпочинку. Забезпечення власної безпеки закладено в біологічній та соціальній природі людини і є невід'ємною категорією її життєдіяльності. Сучасний світ надсилає людству безліч загроз: війни, збройні конфлікти, політична та економічна нестабільність, тероризм, екологічні катастрофи, зіткнення на релігійній основі. Україні, як і решта членів світової спільноти змушена адекватно відповідати цим викликам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Аналіз робіт В. Андросюка, Л. Казміренка, Г. Юхновця, В. Джигирей, В. Жидецького [1; 2; 5] показує, що не всі питання впливу психологічних факторів на безпечні умови діяльності розкрито і достатньо аргументовано. Особливої уваги заслуговують психологічні аспекти безпеки, що пов'язані із виконанням прикордонниками службово-бойових завдань як представників правоохоронного органу.

Наукове завдання – визначити та дати характеристику психологічним факторам впливу на безпечні умови діяльності особового складу Державної прикордонної служби України в сучасних умовах. Відповідно до наукового завдання **метою статті** є класифікація небезпек, що виникають в ході здійснення оперативно-службової діяльності персоналом Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ), як правоохоронного органу спеціального призначення та психологічні рекомендації щодо їх мінімізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед джерел небезпеки можна виділити три групи чинників: природні, техногенні, соціальні. До природної сфери (екологічних чинників) відносяться кліматичні, ґрунтові, біотичні чинники. До чинників небезпеки в техногенній сфері відносяться технічні, санітарно-гігієнічні, організаційні та психофізіологічні. До чинників небезпеки в соціальній сфері відносяться державно-правові, етносоціальні, інформаційні, психологічні.

Коротко розглянемо державно-правові чинники небезпеки. Вони обумовлені відсутністю або ж недосконалістю законодавчо-правової бази, загальнообов'язкових норм поведінки, що встановлені чи санкціоновані державою, а також слабкою державною гарантією прикордонника. Це призводить до зростання протиправних дій проти прикордонника, злочинності та криміналізації суспільства. Зрозуміло, що особиста безпека спрямована на захист прикордонників від небезпечних, екстремальних ситуацій, тому кожен прикордонник має знати та визначати небезпечні та екстремальні ситуації, з метою їх уникнення.

Під екстремальною ситуацією розуміється таке складне узгодження умов діяльності по забезпеченню безпеки, яке має для прикордонника особливу значимість; ситуації, об'єктивно наявні обставини якої, сприймаються та оцінюються прикордонником як небезпечні для здоров'я та життя особи яка охороняється, так і для самого прикордонника. Існують такі види екстремальних ситуацій:

швидкоплинна екстремальна ситуація – діяльність відбувається в умовах жорсткого дефіциту часу, з максимальною психологічною напругою і навантаженням, з необхідністю діяти в максимально швидкому темпі;

довготривала екстремальна ситуація – фізично та психологічно напружена діяльність протягом довгого часу;

екстремальна ситуація з елементами невизначеності – необхідність прийняття рішення при наявності альтернативних, суб'єктивно-вагомих варіантів поведінки;

ситуації, що потребують постійної готовності до дії – прикордонник знаходиться у звичайних монотонних умовах у чеканні екстремальних змін.

Екстремальні ситуації, що виникають в силу отримання недостовірної або можливої інформації, мають важливу особливість – необхідність у швидкому реагуванні прикордонника при відсутності у нього впевненості у достовірності отриманої інформації.

Досвід служби особовим складом Державної прикордонної служби України свідчить про те, що в своїй професійній діяльності, яка пов'язана з ризиком та небезпекою, необхідно керуватися загальноприйнятими життєвими принципами. Виходячи з цього, кожен прикордонник повинен знати, що таке небезпечна ситуація, усвідомлювати до яких наслідків вона може привести і як її уникнути.

Як стверджують науковці Національної академії внутрішніх справ України Г. Юхновець, В. Андросюк, Л. Казміренко, небезпека – це стресовий фактор, який відображає ступінь усвідомлення співробітником обставин, при яких поведінка правопорушників, дія стихійних лих, аварій чи катастроф тощо можуть завдати йому, або членам його сім'ї, фізичної, матеріальної чи психологічної шкоди, призвести до нещасного випадку, можливо й загибелі [1; 2].

Виділяють такі види безпеки: потенційна безпека (виникає при будь-якому можливому контакті з негативними якостями об'єктів чи суб'єктів ситуації); уявна безпека (є результатом перебільшення чи хибної оцінки

негативних якостей ситуації, поведінки конкретних осіб, хибного тлумачення словесних повідомлень); провокована небезпека (виникає внаслідок появи окремих особистісних негативних якостей прикордонника (агресивність, грубість, жорстокість, гонор тощо) і відповідної протиправної реакції на них з боку інших осіб); реальна небезпека – це наслідок несприятливої динаміки оперативно-службової ситуації з реальними факторами загрози життю та здоров'ю прикордонника.

Залежно від індивідуально-психологічних та психофізіологічних особливостей прикордонників та рівня їх професійної підготовленості безпека діяльності може бути різною. Це зумовлює необхідність своєчасного та науково-обґрунтованого визначення керівниками підрозділів осіб, схильних до небезпеки, зі зниженим імунітетом до впливу небезпечних ситуацій.

Розглянемо складові частини кожного з цих факторів.

1) Стійкі (сталі) протипоказання прикордонникам до небезпечних видів діяльності: низька психологічна стійкість та схильність до психологічної дизадаптації; високі показники тривожності; емоційна неврівноваженість та імпульсивність реакції; недоліки розподілу та концентрації уваги; функціональні порушення зв'язку між сприйманням та моторними процесами; фізичні вади органів чуття (зору, слуху, нюху, дотику, болю тощо); функціональні непатологічні зміни в організмі (серцево-судинної, дихальної та інших систем); уповільненість реакцій; низький інтелектуальний рівень; неврівноваженість та підвищена схильність до ризику; схильність до алкоголізації та наркотизації; інші.

2) Тимчасові фактори обмеження використання прикордонника в небезпечних ситуаціях: недостатня професійна підготовленість; недостатня психологічна підготовленість; неспостережливість; недосвідченість; втрата пильності; несприятливий стан здоров'я; інші.

3) Прояв віктимних особистих якостей, що роблять прикордонника уразливим щодо злочинних зазіхань: гіпертрофована довірливість;

легковажність; запальність, гарячковість; комфортність та навіюваність; самовпевненість, пихатість; інші.

4) *Тактико-операційні фактори «небезпечної» поведінки прикордонника:* низький рівень професійних знань, фізична і тактична невідповідність, недостатнє володіння зброєю; відсутність зброї наготові; не здійснено обшук, або здійснено не достатньо ретельно, не використано наручників; дії без підтримки (прикриття) при затриманні, супроводженні, перевірці документів; не контрольована ситуація, поведінка та психічний стан правопорушника; вибрано недоцільну, хибну тактику поведінки; невдале виконання запланованих дій; професійно-психологічна невідповідність до екстремальної ситуації; інші.

5) *Ситуативні негативні психічні стани прикордонника,* як наслідок службових чи сімейно-побутових конфліктів, травм та критичних інцидентів, проявами яких є: тривожність, страх, депресія; низька активність, загальмованість; підвищена неадекватна активність, надмобілізованість; паніка; гостра втома, перевтома; інші.

6) *Ситуативно-психологічні фактори «небезпечної» поведінки прикордонника:* втрата пильності, ігнорування ознак небезпеки, невміння вчасно її розпізнати; переоцінка своїх можливостей, не контрольованість свого психічного стану; відсутність почуття небезпеки (впевненість, що знаходження у службовому приміщенні та статус представника прикордонної служби є гарантією від фізичного насильства); стереотипні дії, розрахунок на те, що «буде, як завжди»; несприятливий психічний стан (перевтома, конфлікти на службі або в родині, похмільний синдром тощо); інші.

Одним з основних факторів, що впливає на безпечну професійну діяльність прикордонників є фактор небезпеки. Небезпека – стан умов праці, при якому людина піддається певною мірою діям небезпечних та шкідливих факторів. При цьому, безпека – це такий стан умов праці, при якому з певною вірогідністю виключена небезпека, тобто можливість ушкодження здоров'я людини. Вірогідна оцінка найбільшою мірою відповідає стохастичній

(випадковій) природі небезпечних та шкідливих факторів. Охорона служби (праці) – це сукупність заходів і засобів, за допомогою яких забезпечується безпека. Безпека – це мета охорони праці. Таким чином, безпека і охорона праці співвідносяться між собою як мета і засіб.

Розглянемо потенційну небезпеку професійної діяльності. Під діяльністю розуміється специфічно людська форма активного відношення до оточуючого середовища. Будь-яка діяльність включає в себе мету, засоби, результат і безпосередньо процес діяльності. Невід'ємною характеристикою діяльності є її усвідомлення? Діяльність є реальною рухомою силою суспільного прогресу та умовою самого існування суспільства.

Вищою формою діяльності є праця. Класичне визначення праці було дано Карлом Марксом, де він зазначає, що праця є насамперед процес, що здійснюється між людиною і природою, процес, в якому людина своєю власною діяльністю здійснює, регулює і контролює обмін сполук між собою і природою. Речовині природи вона сама протистоїть як «сила природи».

Аналіз суспільної практичної діяльності, що включає в себе різноманітні форми людської активності приводить до індуктивного висновку про потенційну небезпеку діяльності. Потенційність небезпеки полягає в прихованому, неявному характері проявлення при визначених, нерідко важко передбачуваних умовах. Суть небезпеки полягає в тому, що можлива така дія на людину, яка призведе до травми, захворювання, погіршення самопочуття та інших небажаних наслідків. К. Ушинський писав, праця не гра і не забава, вона завжди серйозна і важка, лише повна свідомість необхідності досягти тієї чи іншої мети в житті може примусити людину взяти на себе ту важкість, яка складає необхідну належність всякої істинної праці.

Твердження про потенційну небезпеку діяльності є аксіомою, що має важливе профілактичне значення при вирішенні практичних та теоретичних питань безпеки. Небезпека – наслідок впливу факторів на людину. При невідповідності факторів характеристикам людини з'являється феномен

небезпеки. Неоднорідність системи – «людина – середовище» – є об'єктивною основою небезпеки.

Розрізняють як шкідливі, так і небезпечні фактори небезпеки:

шкідливий фактор – це такий вплив на людину, який за певних умов призводить до захворювання або зниження працездатності,

небезпечний фактор – це такий вплив на людину, який при певних умовах призводить до травми чи раптового різкого погіршення здоров'я, а в деяких випадках до загибелі.

Аналіз оперативно-службової діяльності особового складу Державної прикордонної служби України у відповідності до чинного законодавства України: законів «Про Державну прикордонну службу України», «Про міліцію» і «Про оперативно-розшукову діяльність», та інші, дозволяє виділити напрями забезпечення особистої безпеки особового складу Державної прикордонної служби України для переважної більшості ризикованих оперативно-службових ситуацій. Такими слід вважати формування: тактико-психологічних прийомів забезпечення безпеки при затриманні правопорушників та взаємодії з об'єктами професійної діяльності; вмінь і навичок протидії шантажу і провокаціям; вмінь і навичок безпечної поведінки, спілкування на службі та в побуті; вмінь безпечно вирішення конфліктних ситуацій; психологічної готовності до застосування прийомів і заходів фізичного впливу; психологічної готовності до застосування зброї на ураження; вмінь і навичок психічного саморегулювання; психологічна адаптація після стресових ситуацій; інші.

При виконанні службових обов'язків як в буденних, так і в екстремальних ситуаціях на безпечну діяльність прикордонника можуть впливати небезпечні фактори. До них можна віднести: всі види вбивств, незалежно від мотивів і способів їх здійснення; посягання на життя, нанесення тілесних ушкоджень та спроба їх нанесення; викрадення та загроза викрадення самого прикордонника, або членів його сім'ї та близьких родичів; психологічний терор (загрози, залякування, шантаж, вимагання); грабежі та крадіжки матеріальних цінностей, документів, документації, майна тощо; образи; протидію законним вимогам та

діям прикордонника при виконанні ним службово-професійних обов'язків; інші.

Посягання можуть бути спрямовані: на життя; на здоров'я; на свободу; на майнові та немайнові права; на особисту гідність; на службу і таємну інформацію; на службу і таємну документацію; на особисті матеріальні цінності та майно; на державні матеріальні цінності та майно; інші.

Об'єктами загрози при посяганні виступають: військовослужбовці та працівники Державної прикордонної служби України; члени їх сім'ї; родичі; знайомі; майно; права; виконання службових та професійних обов'язків; інші.

Джерелами загрози є: особи, які є порушниками кордону або порушують прикордонне законодавство; професійні злочинці (зłodії, кілери, шахраї тощо); особи з аморальною спрямованістю; психічнохворі особи; особи, що знаходяться у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння; асоціальні елементи (наркомани, п'янички, бомжі, повії тощо); антисоціальні елементи (хулігани, розкрадачі тощо); природні, екологічні, техногенні явища оточуючого середовища тощо.

Посягання на безпеку прикордонника можуть здійснюватися: в місцях виконання службових обов'язків (КПП, ділянка кордону, дороги у прикордонних районах, робочий кабінет, службові приміщення, підприємства, установи, тощо); в місцях мешкання (житлові приміщення, дача тощо); на маршрутах пересування (пішки, власним транспортом, громадським транспортом, тощо); у громадських місцях (вулиця, магазин, приміщення, кафе, бар, ресторан, тощо); в домашній обстановці; у місцях відпочинку та дозвілля; у місцях тимчасового перебування (готель, гараж, басейн, сауна, тощо); інші.

Сучасні події, які відбуваються в світі та в Україні свідчать, що найбільш небезпечним видом злочину посягання на свободу людини та суверенітет Держави є здійснення терористичного акту.

Як стверджують В. Замковий та М. Ільчиков, тероризм – це здійснення насильницьких лій (вибуху, пожежі, шантажу і т. д.), що створюють небезпеку загибелі людей, спричиняють значні майнові збитки, або спричиняють інші

громадсько-небезпечні наслідки, якщо ці дії здійснені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення або примусу на прийняття рішення органами влади, в тому числі і конкретними посадовими особами [4].

Крім державного (політичного), кримінального слід розрізняти економічний та прикордонний тероризм, за допомогою якого методами силового примусу кримінальні елементи намагаються отримати якісь матеріальні блага.

Методи, які застосовують терористи – найрізноманітніші. Це використання всіх видів насильства, викрадання дітей та дорослих, захоплення транспортних засобів, заручників, різного виду диверсії, вбивства. Можливе використання методів психологічного тероризму, тобто прямий вплив на психіку, шантаж, залякування, погрози тощо.

Висновок. Основними напрямками забезпечення особистої безпеки особового складу Державної прикордонної служби України для переважної більшості ризикованих оперативно-службових ситуацій є формування: тактико-психологічних прийомів забезпечення безпеки при затриманні правопорушників та взаємодії з об'єктами професійної діяльності; вмінь і навичок протидії шантажу і провокаціям; вмінь і навичок безпечної поведінки, спілкування на службі та в побуті; вмінь безпечно вирішення конфліктних ситуацій; психологічної готовності до застосування прийомів і заходів фізичного впливу; психологічної готовності до застосування зброї на ураження; вмінь і навичок психічного саморегулювання; психологічна адаптація після стресових ситуацій.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Вивчення причин небезпеки, її генези, форм та способів її мінімалізації, а, головне, попередження дозволяє визначити доцільні напрямки у професійній підготовці керівного складу та персоналу ДПСУ. Такими напрямками є вдосконалення тактико-психологічних прийомів забезпечення безпеки при затриманні правопорушників та взаємодії з об'єктами професійної діяльності, вмінь і

навичок психічного саморегулювання; психологічної адаптації після стресових ситуацій.

Список використаної літератури

1. Андросюк, В. Г. Професійна психологія в органах внутрішніх справ: загальна частина: Курс лекцій / [Казміренко Л. І., Юхновець Г. О., Медведєв В. С.] – К. : Українська академія внутрішніх справ, 1995. – 294 с.
2. Андросюк, В. Г. Які якості вимагаються від працівника міліції. Методологічні засади розробки професіограм та кваліфікаційних характеристик: науковий вісник / [Казміренко Л. І., Юхновець Г. О.] – К. : Української академії внутрішніх справ. – 1996. – № 1.
3. Ушинский, К. Д. Труд в его психологическом и воспитательном значении. - С-Петербург. : Типография М. Меркушева, 1905. – С.23.
4. Замковой, В. И., Терроризм – глобальная проблема современности. / [Ильчиков М. З.] М. : Институт международного права, 1996. – 80 с.
5. Джигирей, В. С. Безпека життєдіяльності / [Жидецький В. В.] – Львів: Афіша. 1999. – С. 5-16.

Рецензент – кандидат психологічних наук Тробюк В. І.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2015

Плеханов А. В. Психологические факторы влияния на безопасные условия деятельности личного состава Государственной пограничной службы Украины

В статье автор определяет основные факторы влияния на безопасные условия деятельности личного состава Государственной пограничной службы Украины в современных условиях и основные направления обеспечения личной безопасности пограничника.

Ключевые слова: *потенциальная опасность, пнимая опасность, провоцируемая опасность, реальная опасность, личная безопасность, пограничник.*

Plehanov A. V. Psychological factors influencing safe conditions of activity of the personnel of the state border guard service of Ukraine

The major psychological factors influencing safe conditions of border guards activity have been defined by the author in the article. Three groups of factors are determined among the sources of danger: natural, technogenic, social.

The natural sphere (ecological factors) include: climatic, soil, biotic factors.

Technical, sanitary and hygienic, organizational and psychophysiological factors belong to danger factors of the technogenic sphere.

State and legal, ethnosocial, information, psychological factors belong to danger factors of the social sphere.

It is clear that personal safety is aimed at protection of border guards from dangerous, extreme situations, therefore, each border guard has to know and define dangerous and extreme situations, with the purpose of avoiding them.

The analysis of operational and service activity of the personnel of the State Border Guard Service of Ukraine according to the current legislation of Ukraine: the laws "On the State Border Guard Service of Ukraine ", "On Militia" and "On Operational and Search Activity", etc., allows to allocate the directions of ensuring personal safety of the personnel of the State Border Guard Service of Ukraine for the major part of risky operational and service situations. It is necessary to consider formation of: tactical and psychological techniques of safety ensuring during detention of violators and interactions with objects of professional activity; abilities and skills of counteraction to blackmail and provocations; abilities and skills of safe behavior, communication on and off duty; abilities of safe resolution of conflict situations; psychological readiness for application of techniques and measures of physical influence; psychological readiness for the use of weapons to effect; abilities and skills of mental self-regulation; psychological adaptation after stressful situations, etc.

The service experience of the personnel of the State Border Guard Service of Ukraine testifies that in professional activity which is connected with risk and danger, it is necessary to be guided by the common vital principles.

Proceeding from this, each border guard has to know what a dangerous situation is, realize what consequences it can have and how to avoid it.

Keywords: *potential danger, imagined danger, provoked danger, real danger, personal safety, border guard.*